

CZU:821.135.1(478).09

[https://doi.org/10.52505/1857-4300.2021.1\(313\).05](https://doi.org/10.52505/1857-4300.2021.1(313).05)

ORCID: 0000-0002-0042-0289

SVETLANA KOROLEVSKI

Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
(Chișinău)HASDEU ȘI OPERA SA ÎN CERCETĂRILE
DE LA CHIȘINĂU

HASDEU AND HIS WORKS AS SEEN IN THE RESEARCH MADE IN CHIȘINĂU

Abstract: The theme of *Hasdeu and his works as seen in the research made in Chișinău* involves two guidelines that complement each other: the editing of the work itself and the exegesis dedicated to Hasdeu's heritage. Several Bessarabian researchers and publicists have commented on Hasdeu's personality, including in the interwar period. A special place among the contributions regarding Hasdeu's legacy is occupied by the studies signed by Nicolae Romanenco, who, since the 1950s, has boosted the research and editing of the work of the great classic in Chișinău. The biographical course of B.P.-Hasdeu, the vast literary and scientific work were the object of thorough and documented study of researchers such as Gh. Bogaci, I. Vasilenko, H. Corbu, P. Zavulan, V. Cirimpei, V. Ciocanu, S. Berejan, P. Balmuș, V. Malaneți, M. Cimpoi, Gh. Bobână and others, whose approaches prove the uniqueness of Hasdeian spirit and its deep commitment in contemporaneity.

Keywords: legacy, hasdeology, Hasdeu spirit, research, publishing, Bessarabian area, contemporaneity.

Rezumat. Tema *Hasdeu și opera sa în cercetările de la Chișinău* presupune două linii directe care se completează reciproc: editarea operei propriu-zise și exegezele consacrate moștenirii hasdeiene. Aupra personalității lui Hasdeu s-au pronunțat mai mulți cercetători și publiciști basarabeni, inclusiv în perioada interbelică. Un loc aparte între contribuțiile privind moștenirea Hasdeu îl ocupă studiile semnate de Nicolae Romanenco, care, încă din anii '50 ai secolului trecut, a impulsionat activitatea de cercetare și editare a operei marelui clasic la Chișinău. Parcurusul biografic al lui B. P.- Hasdeu, vasta operă literară și științifică au constituit obiectul de studiu atent și documentat al cercetătorilor Gh. Bogaci, I. Vasilenko, H. Corbu, P. Zavulan, V. Cirimpei, V. Ciocanu, S. Berejan, P. Balmuș, V. Malanețchi, M. Cimpoi, Gh. Bobână ș.a., ale căror abordări fac dovada unicității spiritului hasdeian și a profunde sale angajări în contemporaneitate.

Cuvinte-cheie: moștenire, hasdeologie, spirit hasdeian, cercetare, editare, spațiu basarabean, contemporaneitate.

Vastitatea preocupărilor hasdeiene, deschiderile enciclopedice care marchează demersul său intelectual, apropiindu-l de gândirea lumii occidentale, efortul titanic neobosit, egalabil în epocă poate doar cu cel al lui Eminescu, au uimit, au incitat, de-a lungul timpului, generând, fortificând, permanentizând legăturile spirituale între generațiile care i-au urmat.

Tema anunțată – *Hasdeu și opera sa în cercetările de la Chișinău* – cuprinde un dublu aspect, două linii directe care se completează reciproc: editarea aici, în acest spațiu, a operei propriu-zise și abordarea științifică, investigațiile consacrate moștenirii hasdeiene.

Asupra personalității lui Hasdeu s-au pronunțat mai mulți exegeți basarabeni, care tratează pe larg, uneori cu lux de amănunte, viața (în special perioada de început) și activitatea scriitorului, dar și impresionanta sa operă literară și științifică.

Chișinăul interbelic reține câteva titluri, două dintre care, *B. P. Hasdeu și Rusia* (1925) și *B. P. Hasdeu și M. Eminescu* (1927), urmate de un al treilea, *De la Hasdeu cetire. Mănunchiu de cugetări...* (1932), aparțin lui Liviu Marian, scriitor bucovinean, fiul folcloristului-preot Simion Florea Marian, profesor și director al Liceului „B. P. Hasdeu” din urbe. O schiță biografică și bibliografică, *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, va scoate Liviu Marian în 1928 și la București. O altă lucrare, *Bogdan Petriceicu Hasdeu* (1939), este semnată de Pan Halippa. Toate, însă, mici ca volum, nedepășind per titlu 30 de pagini. Din aceeași perioadă datează și preocupările de hasdeologie ale publiciștilor Ion Pelivan, T. G. Bulat, Pan Halippa, Zamfir Arbore ș.a., ale căror intervenții se regăsesc în periodicele basarabene (*Viața Basarabiei* ș.a.), alături de fragmente din *Ioan-Vodă cel Cumplit*, cugetări și unele poezii ale scriitorului. Să amintim și articolul *B. P. Hasdeu (1836-1907)*, de Gheorghe Andronachi, publicat în 1933, în volumul *Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii*, reeditat în 2000 la București.

Tonul însă în cercetările chișinăuiene privind viața și opera marelui clasic avea să-l dea, în dificilii ani postbelici (1957!), „cel care, sunt convins, – zice Vladimir Beșleagă într-un cunoscut eseu – și l-a luat din tinerețe drept model pe marele Hasdeu” (Beșleagă, 2005, p. 118). Monografia lui Nicolae Romanenco *Bogdan Petriceicu Hasdeu. Viața și opera (1836-1907)* apare la Editura de stat a Moldovei, într-un tiraj (de invidiat astăzi) de 5000 de exemplare, numărând 195 de pagini, care cuprind: o succintă prefață, *Scriitor, publicist, om de știință*; capitolele: *Fragmente biografice (Anii tinereții; Perioada ieșeană; Avântare în luptă și creație); Creația artistică (Pentru o literatură norodnică și realistă; Lirică și satiră socială; Răzvan și Vidra; Ioan-Vodă cel Cumplit); Activitatea publicistică (Continuator al tradițiilor pașoptiste; Apărătorul intereselor țărănimii; Patriot și umanist); Opera științifică (Istoria critică; Filologie comparativă; Cuvinte din bătrâni; Dicționarul limbii istorice și poporane)* și la *Addenda: Lucrările lui B. P. Hasdeu tipărite în ediții aparte, 1864-1897*

(23 de surse); *Ziare și reviste redactate de B. P. Hasdeu* (10 titluri); *Literatura folosită (Scrierile lui B. P. Hasdeu: a) Lucrări publicate în timpul vieții; b) Ediții postume comentate)*.

„Dvs. aveți toate scrupulele unui riguros om de știință. Sub raportul stilului, al limbii curgătoare și ușor de urmat – al informației aproape exhaustive, al poziției critice și al sintezei, lucrarea prezintă la noi merite de pionierat”, desprindem dintr-o scrisoare către N. Romanenco, datată București, 27 august 1958 (*In memoriam N. N. Romanenco...*, 2006, p. 171).

O apreciere care încuraja și determina autorul să continue pe același făgaș. Doi ani mai târziu (1959), apare versiunea în limba rusă a monografiei, într-un tiraj de 3000 de exemplare, la editura *Cartea Moldovei*. Prima ediție de *Opere alese* apare în 1956, sub îngrijirea Verei Panfil și a lui Nicolae Romanenco, incluzând, selectiv: *Poezie; Proză; Dramaturgie; Critică și publicistică*; un an mai târziu, *Răzvan și Vidra*, în ediție aparte. Aceste cărți erau parte a muncii de recuperare a valorilor spirituale ale trecutului, în care se încadrează scriitori și filologi animați de dorința salvării culturii naționale.

Bătălia pentru afirmarea/ valorificarea moștenirii clasice a fost, se știe, dură. Procesul de renaștere culturală declanșat ca urmare a sesiunii Academiei din decembrie 1951, cu rezoluția care stipula: a se revedea problema limbii literare și cea a moștenirii clasice a fost periclitat. O abordare sociologică vulgarizantă privind cercetarea fenomenului literar apare, la începutul anului 1959, în paginile oficiosului „Kommunist Moldavii”. Presiunea exercitată de organele puterii anihila, practic, ceea ce se reușise în ultimii ani în munca de revalorificare. Lui N. Romanenco, în parte, i se incriminau „ideile burgheze” pe care le-ar fi strecurat în monografie. A urmat și o explicație din partea editurii. *Nolens-volens* angajații Editurii de stat a Moldovei (V. Cherdivarenco, P. Didâc, A. Roșca, A. Lipcan, L. Culic) vor semna misiva (evident, în limba rusă!) către redacția ziarului, în care concluzionau: „Editura de stat Cartea Moldovei a editat în 1959 cărțile *Iarba fiarelor* de G. Meniuc și *B. P. Hasdeu* de N. Romanenco. Aceste cărți conțin greșeli ideologice de principiu. Din neatenția editurii, în lista de literatură utilizată de N. Romanenco în monografia *B. P. Hasdeu* sunt incluse un șir de lucrări ale autorilor de orientare reacționară străini... În prezent colectivul editurii ia măsuri radicale de a nu mai admite în activitatea sa greșeli ideologice” (*In memoriam N. N. Romanenco...*, 2006, p. 237; Kulikovski, 2007, p. 27).

Aceste circumstanțe au determinat derularea unei ample discuții despre literatura moldovenească în paginile revistei moscovite „Voprosî literaturî”, inițiată de literatul Jurii Kojevnikov, care publica în nr. 1 al revistei (ianuarie 1962) articolul *Să avem o atitudine grijulie față de moștenirea clasică*. Numărul din august al revistei găzduia opt ecouri la articolul lui Iurii Kojevnikov, între care cel semnat de Andrei Lupan. Scriitorul moldovean se arăta preocupat de „indezirabilitatea cu care erau tratate operele marilor clasici, sublinia că vederile înapoiate sau chiar declarațiile

reacționare ale unor clasici nu se identifică cu marele conținut și valoarea inestimabilă a creației lor”. A luat apărarea lui Nicolae Romanenco. Pe adresa redacției au venit și alte materiale, rămase nepublicate (semnate de I. Vasilenko, N. Romanenco, Gh. Bogaci, E. Dvoicenko-Markova ș.a.) care, în opinia redacției, „reclamau abordarea creatoare a problemelor moștenirii culturale din RSSM, demonstrând o atitudine responsabilă față de valorile literare” (Cojocaru, 2013, p. 126-128). În pofida eforturilor depuse de Secția de științe sociale a Academiei și conducerea Uniunii Scriitorilor, care au salutat și susținut inițiativa revistei „Voprosî literaturî”, la nivel oficial, „nu s-a împărțășit punctul de vedere al lui Iurii Kojevnikov”. În felul acesta, la cel mai înalt nivel politic (Prezidiul CC al PCM), „se punea punct disputei dintre tabăra proletcultistă (vulgar-sociologizatoare) a lui I. D. Ceban și compania și aripa națională din știință, literatură și cultură. Conducerea de partid era decisă să modeleze de o manieră mult mai autoritară construcția cultural-identitară din RSSM”, constată, în baza datelor de arhivă, istoricul Gheorghe Cojocaru (*ibidem*, p. 134-135).

Scurta perioadă de aparentă deschidere, propice avântului creativ, se încheiase. „Lucram pe un butoi de pulbere”, va mărturisi, peste ani, istoricul literar Pavel Zavulan, pe atunci cercetător științific la Academie (Zavulan, 2017, p. 267-268). În anii 1961-1962, în revistele din republică nu a apărut nici un articol despre moștenirea literară, cercetările privind creația clasicii fiind practic sistate. Sunt ani în care nu se editează nimic din sau despre Hasdeu.

Abia anul 1966 vine cu o noutate editorială – volumul colectiv *Studii și materiale despre B. P. Hasdeu* (redactori Gh. Bogaci și H. Corbu), incluzând studiile: *B. P. Hasdeu – critic literar* (N. Romanenco); *Dramele istorice ale lui B. P. Hasdeu* (H. Corbu); *O comedie insuficient valorificată [Trei crai de la Răsărit]* (A. Sadovnic); *Aspecte din munca lexicografică a lui B. P. Hasdeu* (V. Soloviov); *B. P. Hasdeu și M. Eminescu* (L. Ciobanu); *Izvoarele ucrainene ale operei lui B. P. Hasdeu* (A. Romanet); *Prezența lui B. P. Hasdeu în presa rusă din secolul al XIX-lea* (I. Osadcenco) și compartimentul *Însemnări bibliografice și documente*, care cuprinde: *B. P. Hasdeu și A. A. Potebnea* (E. Dvoicenko-Markova); *O dedicație lui M. Kogălniceanu*; *Carnet lexicografic* (N. Romanenco); *Primul articol al lui B. P. Hasdeu*; *Prima mențiune critică despre B. P. Hasdeu*; *Opt scrisori ale lui B. P. Hasdeu către A. Veselovski* (Gh. Bogaci). În prefața culegerii coordonatorii anunță că volumul reia comunicările sesiunii științifice din martie 1963, prilejuate de împlinirea a 125 de ani din ziua nașterii scriitorului, menționând că moștenirea literară și științifică a lui Hasdeu rămâne încă o problemă insuficient cercetată.

Un an mai târziu (1967), în colecția *Clasicii literaturii moldovenești*, apar *Opere alese*, de B. P.-Hasdeu, în două volume. Alcătuire, studiu introductiv, note, comentarii, indice de N. Romanenco. Prezentare grafică: I. Bogdesco.

În 1974, în aceeași colecție, vede lumina tiparului volumul Bogdan Petriceicu *Hasdeu. Principii de lingvistică. Studii, recenzii, însemnări*. Prefață (de fapt,

un amplu studiu introductiv): Silviu Berejan. Alcătuire: Nicolae Romanenco. Îngrijirea textului: Pavel Balmuș. Peste ani, reputatul lingvist Silviu Berejan va găsi necesar să menționeze: „Îi sunt extrem de recunoscător lui Nicolae Romanenco pentru că mi-a oferit posibilitatea, prin prefațarea volumului în discuție, să depistez în opera hasdeiană lucruri și idei care preocupă și astăzi mintea lingviștilor teoreticieni. B. P. Hasdeu intenționa să realizeze o operă capitală de lingvistică teoretică. Din păcate, a rămas neterminată. Dar și numai după fragmentele de care dispunem, desprindem cu surprindere idei excepționale de avansate pentru teoria lingvistică din acea perioadă, printre care câteva *dicotomii aproape saussuriene*. ...Gânduri deosebit de interesante și de valoroase expune Hasdeu în privința noțiunii și termenului limbă națională. El consideră că nu există limbă națională ca ceva deosebit de toate dialectele în care vorbește un popor, adică ca sistem autonom. După părerea lui, limba națională se prezintă ca *un congres* al tuturor dialectelor sub *președința* unuia din ele. Fiind limba tipică a națiunii întregi, dialectul dominant devine *modul de eleganță, țintă de imitațiune* pentru toate celelalte dialecte. În felul acesta apare limba literară, vorbită și scrisă... B. P. Hasdeu merge însă și mai departe cu anticipările: el consideră că *orientarea arheologică* (adică spre studierea limbilor antice, a istoriei limbilor) a lingvisticii trebuie înlocuită printr-o nouă orientare (care presupune studiul limbilor moderne în sincronie și diacronie), numită de el *integrală*, adică exact așa cum își numește noua orientare al doilea mare conațional al nostru Eugen Coșeriu și anume: *lingvistica integrală*. Este foarte semnificativă această coincidență de orientări” (Berejan, 2006, p. 102-103).

Creația lui Bogdan Petriceicu Hasdeu și folclorul, substanțialul studiu, în care Mihai Cimpoi vede *o întoarcere la izvoare, la rădăcini, o întoarcere la valori* (Cimpoi, 2017, p. 7), apare în 1983, la editura *Știința*. Este o carte minuțios elaborată, un comentariu inspirat a ceea ce a însemnat pentru mai tânărul Hasdeu, dar și pentru scriitorul și savantul în deplină maturitate, eterna, nesecata fântână a creației populare (Ca o paranteză aș remarca faptul că Pavel Zavulan, autorul, și-a făcut ucenicia la liceul „B. P. Hasdeu” din Chișinău, avându-l coleg, între alții, pe Silviu Berejan. Iată că Hasdeu îi apropia din nou, de astă dată pe post de colegi de institut, colegi întru cercetare). Istoricul literar tratează în detaliu *opiniile lui B. P. Hasdeu despre folclor*; abordează pe larg *elementele de folclor în scrierile literare în limba rusă* ale scriitorului, precum și *elementele de folclor în poezia* acestuia; capitole aparte sunt dedicate aspectelor privind *proza și folclorul*, sau celor privind *elementele de folclor în scrierile dramatice*. O cercetare doctă, cu note bibliografice ce au căutat să cuprindă tot ce se scrisese în materie de *Hasdeu și folclorul* la acea dată (evitându-se, pe cât a fost posibil, într-o epocă a drasticei cenzuri, obligatoriile citate de circumstanță; eram încă în 1983!).

Cu siguranță, cunoaștem, cei mai mulți dintre literați, conținutul acestei lucrări, dar o să acceptați să reiau un mic fragment din capitolul *Două povești*. Lilia, fata de împărat, „înaintând mereu în genunchi, împletind cununi de flori

luminoase și mirositoare, cu lacrimi pe față și cu cântecul pe buze; și cânta ca apele, când trecea pe lângă râuri, cânta ca frunzele, când străbătea o pădure, cânta ca ciocârlia la răsăritul soarelui și ca privighetoarea după soare-apune”. E, fără îndoială, continuă istoricul literar, „una dintre cele mai frumoase imagini (dacă nu chiar cea mai frumoasă) create de Hasdeu în opera sa... *Povestea Crinului* – fără versurile de la urmă, nelegate nemijlocit de temă, merită să figureze în cele mai alese antologii. La titlurile pe care le are, lui Hasdeu i se poate adăuga încă unul – acela de *creator de povești*” (Zavulan, 2017, p. 162). Interesul scriitorului pentru folclor, conchide cercetătorul, se împletește cu preocupările omului de știință pentru creația orală a poporului, pentru limba, istoria și cultura lui. „Cunoscând tot mai profund tezaurul spiritual al poporului său și al altor popoare, Hasdeu se convinge de însemnătatea folclorului nu numai pentru destinele literaturii naționale, ci și pentru științele umanitare. Hasdeu a continuat la un nivel mai înalt tradițiile *familiei* și ale *scriitorilor patruzeciopiști* în ceea ce privește atitudinea față de folclor” (*ibidem*, p. 166).

Creația lui Bogdan Petriceicu Hasdeu și folclorul rămâne o lucrare de referință. Am considerat necesară, motivată reeditarea acestui studiu (cu litere latine!), lucru care s-a și întâmplat în 2017.

Scrieri alese, în două volume, 1988 (îngrijire: Nicolae Romanenco și Lazăr Ciobanu), marcau 150 de ani de la nașterea lui B. P.-Hasdeu – cel care „rămâne prezent și profund angajat în contemporaneitate prin spiritul său activ, polemic, scrutător și ingenios”, desprindem din studiul introductiv *Bogdan Petriceicu Hasdeu – scriitor și savant enciclopedist*, semnat de N. Romanenco. O ediție substanțial îmbogățită, prin spațiul mai larg acordat creației poetice, cu o „versiune definitivă” a romanului istoric și alte lucrări care întregesc profilul lui Hasdeu istoricul și publicistul, inclusiv pagini din corespondența sa cu membrii familiei sau cu personalități din țară și de peste hotare.

Nicolae Romanenco avea în lucru și un volum cu texte din *Etimologicum Magnum Romaniae*, care apare la editura *Hyperion*, în 1990, cu titlul *Vraja cuvintelor. Extrase din Marele dicționar enciclopedic al limbei istorice și populare* (este printre primele cărți editate cu litere latine!). În *Postfața* volumului, antologatorul menționa: „Pornind de la intenția lui Hasdeu de a sădi până-n baierile inimii cultul rațional al graiului părintesc, am încercat pentru prima dată în nr. 1 al revistei «Moldova» pe anul 1988 să ofer cititorilor noștri extrase din Marele dicționar enciclopedic... Publicația din revista «Moldova» a fost primită de cititorii ei cu mare interes. De aici a pornit ideea de a compune și a edita un volum întreg cu asemenea extrase” (Hasdeu, 1990, p. 218-219). În 1991, la aceeași editură, este tipărită, în ediție aparte, poezia-simbol *Bradul*, în prezentarea grafică a lui Ion Severin.

Prin aceste apariții se încheie practic o etapă în editarea operei hasdeiene la Chișinău. În doar câțiva ani (anii renașterii naționale și revenirii la alfabetul latin)

va prinde contur un nou și amplu proiect editorial: *Hasdeu*, în Colecția *Moștenire*, la editura *Știința (Hasdeu, Scrieri, 1993)*.

La 10 mai 1990 Nicolae Romanenco îi scria lui Gheorghe Bogaci:

„Dragă Gheorghe [al] lui Teodosie!

Acum lucrez la o monografie despre anii de tinerețe ai lui B. P. Hasdeu...”

(*In memoriam N. N. Romanenco...*, 2006, p. 159).

Proiect neîncheiat, din păcate.

Plin de idei și de molipsitoare energie (*de anii tăi era parcă și el*, spune Victor Cirimpei), prin tot ce a scris, a promovat și a gândit despre fenomenul Hasdeu, Nicolae Romanenco a menținut viu interesul, inclusiv prin acel vestit „Cabinet Hasdeu” moscovit, spre care se îndreptau pașii celor pasionați cu adevărat. „Nu doar eu am fost dirijat de anumite idei ale lui Nicolae Romanenco – reținem din amintitul deja eseu al lui Vladimir Beșleagă – ci și alți colegi de-ai mei. Printre ei aș putea să numesc pe acei care au devenit ulterior adevărați exegeți ai activității și operei lui Hasdeu: Pavel Balmuș și Vasile Malanețchi” (Beșleagă, 2005, p. 115).

Îmi amintesc cu deosebire un moment. Era prin anii '80, atunci când, intenționând să se documenteze cât mai deplin pentru monografia despre Hasdeu ce o avea probabil în lucru și profitând de oportunitatea unei deplasări la Chișinău, istoricul literar Ion Opreșan a căutat să se întâlnească și să discute în mod special cu cercetătorii de la Institut, preocupați și ei de aceleași aspecte, în particular cu Vasile Ciocanu, Pavel Zavulan, Lazăr Ciobanu sau Ala Zavadschi-Cojocar, care tocmai redacta teza de doctorat despre proza lui Hasdeu, din care a și publicat ulterior câteva fragmente. Ei bine, știam de atunci încă de legăturile foarte colegiale dintre eruditul hasdeolog bucureștean și egalii săi în domeniu P. Balmuș și V. Malanețchi, ale căror contribuții n-au întârziat să fie reflectate în compartimentul bibliografic al anunțatei monografii (Opreșan, 1990, p. 606, 617).

Pavel Balmuș, al cărui demers științific este unul vast și nuanțat (de la Nicolaus Olahus, Petru Movilă – la Stere, Iorga, Mateevici), a avut o pasiune, veche, constantă și adevărată: *dinastia de cărturari Hâjdău-Hasdeu* (sintagma îi aparține). În tot ce a scris sau conferențiat a fost atins de partea de zbor intelectual a Hasdeilor. A îngrijit și întocmit mai multe cărți, cunoscute. În linia celor discutate aici, vom aminti doar câteva: împreună cu Vasile Ciocanu, scoate, în 1984, un volum colectiv de *Studii și materiale despre Alexandru și Boleslav Hâjdău*, cu un cuvânt-înainte de Haralambie Corbu. În 1998, la editura Arc apare: Bogdan Petriceicu Hasdeu. *Publicistică din ziarul „Traian”. 1869-1870*. Selecție: Gabriel Mumjiev. Îngrijirea textului, notă asupra ediției, postfață: Pavel Balmuș. Volumul reia o parte a imensei opere publicistice (1869-1870), reînviind pagini din istoria, cultura, lumea românească a acelei vremi în toată complexitatea sa – un cert punct de pornire pentru o ediție completă a publicisticii hasdeiene.

Întemeiază Centrul Național de Hasdeologie (era în februarie 1998, când „Cabinetul Hasdeu” moscovit îmbracă altă haină – chișinăuiană; or, la baza centrului stă donația de carte și documente pe care Nicolae Romanenco a ținut să le transmită Chișinăului, orașul care i-a fost drag, aproape de suflet, a cărui nostalgie a purtat-o ani îndelungi și unde a visat mereu să revină: „mi-ar plăcea să am o casuță proprie la Chișinău, unde să pot trăi împreună cu soția mea Anastasia Starostina, care se ocupă cu literatura română” (*In memoriam N. N. Romanenco...*, 2006, p. 100), îi mărturisea lui Vasile Malanețchi într-o scrisoare din 10 aprilie, 1996; și tot în aprilie al aceluiași an pleca spre Clara și Pavel Balmuș răvașul în care doamna A. Starostina sublinia: „Sufletul nostru e mângâiat de gândul că există camera memorială «Pro Fide et Patria» și cabinetul de lucru – «biblioteca». Nicolai Nicolaevici este foarte fericit că a avut norocul de a face ceva folositor pentru cultura Basarabiei lui îndrăgite”) (*ibidem*, p. 190). Sporindu-i rafturile și căutând să-l înzestreze cu tot ce era atingător de spiritul hasdeian, Pavel Balmuș impulsionează și activitatea de cercetare, organizând, neobosit, conferințe (memorabilul ciclu de conferințe-comunicări „Pro Academia Hasdeu”), lansări de carte, mese rotunde și alte manifestări științifico-culturale. A rezultat un volum consistent: *Pro Fide et Patria. Contribuții la studierea vieții și activității membrilor familiei Hâjdău-Hasdeu*. Fascicula I. Chișinău: Epigraf, 2002. Un volum important, credem, inclusiv prin materialul documentar ce îl înglobează compartimentul al III-lea, privind genealogia neamului Petriceicu-Hâjdău. Reținem din cuprins un text semnat de Nicolae Romanenco, elaborat în 1992 (*Alexandru Hâjdău în „Dosarul nr. 90”*), și alte două (*Contribuții documentare cu privire la studiile de gimnaziu ale lui B. P. Hasdeu; Chipul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu în arta plastică. Bustul în bronz, realizat în 1936, de sculptorul Alexandru Plămădeală*), aparținând lui Vasile Malanețchi, și el un împătimit al cercetării, punând un preț deosebit pe documentul de arhivă.

Parcursul acestor lungi decenii, când mai propice cercetării/ editării, când mai puțin favorabil, în virtutea multor circumstanțe, numără titluri de articole (Lidia Kulikovski ne anunță un total de 270, dintre care 36 în limba rusă, inserate în periodicele din republică până în 2007), mai mari, mai mici; uneori magistrale, alteori simple consemnări, în „Nistru”, „Viața Basarabiei”, „Literatură și artă”, „Orizontul”, „Revistă de lingvistică și știință literară” (a cărei copertă, în colontitlu, era înnobilită de chipul gânditorului și de sugestivul citat: *Orice cuvânt oglindește un lucru, o ființă, o idee, o datină...*, evident, la stăruința lui Silviu Berejan, redactorul-șef al revistei), „Destin românesc”; dar și în cărți de autor. De exemplu, pe Hasdeu, romanticul social, Hasdeu gânditorul, îl regăsim în *Duminica valorilor* (1989), în volumul-medalion *Sfinte firi vizionare* (1995), în *Istoria deschisă a literaturii române din Basarabia* (1996) ale lui Mihai Cimpoi; dar și în volumul *Reîntoarcerea valorilor* de Ion Vasilenco, editat

de Institutul de Filologie, în 2008, cu efortul lui Lazăr Ciobanu și o prefață de Mihai Cimpoi (volum care reia, între altele, și articolele: *B. P. Hasdeu – scriitor, gânditor, luptător*, publicat în „Cultura Moldovei”, 1957; *Opera literară a lui B. P. Hasdeu*, „Moldova socialistă”, 1958; *Poezia lui B. P. Hasdeu*, preluat din *Studii de literatură și folclor*, 1963, fatidicul an, pentru istoricul literar Ion Vasilenko, când începe, la propriu, calvarul lui pământesc, care va duce la tragicu-i sfârșit, în primăvara lui 1977).

Multe titluri și aproape tot atâtea nume, la cele amintite deja adăugându-se: Vasile Badiu; Efim Levit; Vlad Chiriac; Ion Bejenaru; Vasile Bahnaru; Gheorghe Bobână (care, de curând, ne dă un bun capitol *Filosofi ai istoriei. B. P. Hasdeu (1838-1907)*, în *Istoria filosofiei românești. Curs de prelegeri. Partea a II-a*. Chișinău, 2018, p. 214-242); Grigore Bostan; Grigore Botezatu; Victor Cirimpei, care s-a bucurat și el de girul lui N. Romanenco, primind de la acesta materiale atingătoare de preocupările etno-folclorice românești ale liceanului Tadeu [Bogdan Petriceicu-Hasdeu], precum și studiul cu descifrări *Reminiscențe ale credințelor dacice*; a publicat articole privind *Creația populară și B. P. Hasdeu* sau *Doina din perspectiva lui Hasdeu*; Anton Comerzan, Gheorghe Gonța, Alexandrina Matcovschi, Eliza Botezatu; Ion Șpac; Ion Dron; Dumitru Coval, care punctează *Probleme de critică, istorie și teorie literară în publicistica lui B. P. Hasdeu*; Vasile Pavel; Vasile Nastasiu; Lilia Cozma-Hanganu, cu un studiu *B. P. Hasdeu și bulgarii*; Svetlana Coandă; Vitalie Belâi; Ion Ciocanu; Ion Varta; Sergiu Pavlicencu, cu *Preocupări de hispanistică la B. P. Hasdeu*; Vitalie Răileanu; Călina Trifan; Ioan Mânăscuță, Nicolae Dabija; Andrei Vartic; Nina Negru, cu titluri incitante și abordări care se rețin, „*Basarabii*” și „*Basarabia*” în interpretarea lui B. P. Hasdeu sau „*Chestiunea israelită*” în publicistica lui B. P. Hasdeu și *Eminescu*; Lidia Kulikovski care semnează studiul introductiv – *Hasdeu în timpul și spațiul Republicii Moldova* – la un foarte util catalog bibliografic (de care ne-am ghidat și noi în comunicarea de față), întocmit de Pavel Balmuș dimpreună cu Clara Balmuș, *Moștenirea literar-spirituală a dinastiei de cărturari Hâjdău-Hasdeu în bibliotecile chișinăuene* (2007), care înregistrează tot ce s-a editat din opera lui B. P.-Hasdeu și despre B. P.-Hasdeu în Basarabia, inclusiv cărți apărute în alte țări (România, Rusia, Ucraina, Franța), care se regăsesc în bibliotecile din Chișinău.

„Visez la o ediție integrală Alexandru Hâjdău”, mărturisea Pavel Balmuș într-un interviu acordat lui Vasile Malanețchi, cu prilejul apariției volumului Aleksandr Hijdeu. *Izbrannoe*, întocmită de N. N. Romanenco și P. T. Balmuș (schiță biografică și comentarii), 1986 („Literatură și artă”, 1987, 12 nov.). A mers spre acest vis, editând Alexandru Hâjdău. *Clipe de inspirație*, la *Litera Internațional*, 2004. Zece ani mai târziu, în 2014, la editura *Vicovia*

din Bacău, scoate volumul Alexandru și Boleslav Hâjdău. *Scrieri. Poezie. Proză. Publicistică. Genealogii*. Traduceri din limba rusă a vremii: C. Stamati, B. P.-Hasdeu, Z. C. Rally-Arbore, N. Dabija, Cl. Balmuș, P. Balmuș, care asigură și selecția, prefața, tabelul cronologic, notele și comentariile; volum pe care a reușit să-l lanseze, în luna decembrie a aceluiași an, la Iași. Și în această carte, a ținut să vină cu precizarea privind data nașterii scriitorului B. P.-Hasdeu, aspect asupra căruia, pornind de la date-document, a stăruit în mai multe rânduri.

La pagina 15 a acestui volum citim:

„1838

februarie

«...La douăzeci și șase [mai corect: 28, „stil nou”, pe cel „vechi” fiind abia 16] februarie, în familia moșierului din satul Cristinești, efor de onoare al școlilor din ținutul Hotin, domnul Alexandru, fiul lui Thadeu Hâjdău, de credință ortodoxă, și al soției legitime a acestuia Elizaveta, fică a lui Theophil, de aceeași religie, s-a născut feciorul Thadeu... [ulterior: Bogdan Petriceicu Hasdeu]»”.

Parcursul biografic al lui B. P. Hasdeu, vasta sa operă literară și științifică au constituit obiectul de studiu atent și documentat al unei generoase cohorte de oameni de litere basarabeni, ale căror abordări fac dovada unicității spiritului hasdeian și a profunde sale angajări în contemporaneitate. Aceste câteva punctări s-au vrut o pledoarie pentru toți cei care, prin mult-puținul care le-a fost îngăduit, au contribuit ieri/ contribuie astăzi la *cunoașterea-citirea* cărții mereu deschise Hasdeu.

Referințe bibliografice:

BEREJAN, Silviu. Sumare, dar profund omenești aduceri-aminte. În: *In memoriam N. N. Romanenco. Cum să trăiești în vremurile normale. Amintiri. Corespondență. Evocări*. Москва: Критерион, 2006, p. 101-103.

BEȘLEAGĂ, Vladimir. Modelul Nik. Nik. În: *Sud-Est cultural*, 2005, nr. 4, p. 106-118. Reluat în: *In memoriam N. N. Romanenco. Cum să trăiești în vremurile normale. Amintiri. Corespondență. Evocări*. Москва: Критерион, 2006, p. 5-25.

CIMPOI, Mihai. Obsesia și nostalgia „fântânelor”. [Cuvânt-înainte] la: Pavel Zavulan. *Pagini de istorie literară*. Chișinău: Farmec Lux, 2017, p. 7-8.

COJOCARU, Gheorghe. Impactul Congresului al XXII-lea al PCUS asupra științei lingvistice și literaturii din RSS Moldovenească. În: *Akados*, 2013, nr. 4 (31), p. 125-135. Vezi în acest sens și articolul lui H. Corbu. O filă din istoria bătăliei pentru literatura clasică, în volumul *Dincolo de mituri și legende. Studii, eseuri, articole*, Chișinău: Cartea Moldovei, 2004, p. 339-352.

HASDEU, Bogdan Petriceicu. *Vraja cuvintelor. Extrase din Marele dicționar enciclopedic al limbei istorice și poporane*. Postfață de Nicolae Romanenco. Chișinău: Hyperion, 1990.

HASDEU, Bogdan Petriceicu. *Scrieri. Volumul I. Poezii*. Text îngrijit, studiu introductiv, note și comentarii de Stancu Ilin. Tabel cronologic de I. Oprișan. Chișinău: Știința, 1993. Este primul volum (din seria de 16 volume anunțată inițial). Au urmat alte 18 volume. Ediția/ editarea continuă.

In memoriam N. N. Romanenco. Cum să trăiești în vremurile normale. Amintiri. Corespondență. Evocări [Alcătuire: A. Starostina]. Москва: Критерион, 2006, 262 p.

KULIKOVSKI, Lidia. Hasdeu în timpul și spațiul Republicii Moldova. [Cuvânt-înainte la]: *Moștenirea literar-spirituală a dinastiei de cărturari Hâjdău-Hasdeu în bibliotecile chișinăuene*. Chișinău, 2007, p. 10-30.

Moștenirea literar-spirituală a dinastiei de cărturari Hâjdău-Hasdeu în bibliotecile chișinăuene. Catalog-bibliografie. Ediție îngrijită de conf. univ. dr. Lidia Kulikovski. Alcătuitori: Clara Balmuș, Pavel Balmuș. Chișinău: Elan Poligraf, 2007, 189 p.

OPRIȘAN, I. *Romanul vieții lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*. București: Minerva, 1990. Vezi și ediția a II-a, *B. P. Hasdeu sau setea de absolut. Tumultul și misterul vieții*. București: Vestala, 2001, p. 553, 564.

ZAVULAN, Pavel. *Pagini de istorie literară*. Alcătuire: Svetlana Korolevski, Vlad Caraman, Ala Zavadschi-Cojocar. Cuvânt-înainte: Mihai Cimpoi. Chișinău: Farmec Lux, 2017, 270 p.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu” al MECC.